

Uchwała z dnia 27 listopada 2003 r., III CZP 80/03

Sędzia SN Mirosław Bączyk (przewodniczący)

Sędzia SN Zbigniew Kwaśniewski (sprawozdawca)

Sędzia SN Zbigniew Strus

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa Marii B. przeciwko Władysławowi T. o zapłatę, po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym w dniu 27 listopada 2003 r., zagadnienia prawnego przedstawionego przez Sąd Okręgowy we Wrocławiu postanowieniem z dnia 1 sierpnia 2003 r.:

"Czy brak w postanowieniu o dział spadku rozstrzygnięcia w przedmiocie odsetek od zasądzonej na podstawie art. 212 § 3 k.c. spłaty wyłącza możliwość ich dochodzenia na podstawie art. 481 § 1 k.c.?"

podjął uchwałę:

Brak rozstrzygnięcia w prawomocnym postanowieniu o dziale spadku o wysokości i terminie uiszczenia odsetek od zasądzonej spłaty nie uzasadnia zarzutu powagi rzeczy osądzonej w procesie o zapłatę odsetek za opóźnienie w dokonaniu spłaty.

Uzasadnienie

Zagadnienie prawne przedstawione Sądowi Najwyższemu do rozpoznania wyłoniło się przy rozstrzygnięciu sprawy na skutek zażalenia powódki na postanowienie Sądu pierwszej instancji odrzucające pozew o zapłatę odsetek od zasądzonej prawomocnym postanowieniem z dnia 6 grudnia 1996 r. spłaty z tytułu działu spadku płatnej w terminie trzech miesięcy od daty prawomocności postanowienia. Sąd Rejonowy uznał, że niedopuszczalne jest dochodzenie odsetek w odrębnym procesie, jeżeli w postanowieniu o dziale spadku zasądzono spłatę, nie orzekając o odsetkach.

Rozpoznając zażalenie powódki, Sąd Okręgowy zwrócił uwagę na wątpliwości odnośnie do stanowiska, że brak w postanowieniu działowym orzeczenia w

przedmiocie odsetek wyłącza możliwość ich dochodzenia w oparciu o przepis art. 481 § 1 k.c. Wskazując na rozbieżne stanowiska reprezentowane w piśmiennictwie oraz w orzecznictwie zarówno co do charakteru odsetek, o których stanowi art. 212 § 3 k.c., jak i procesowych skutków pominięcia orzeczenia o nich w sentencji postanowienia działowego, Sąd drugiej instancji dostrzegł niekorzystne skutki uznania, że brak orzeczenia o odsetkach skutkuje powagą rzeczy osądzonej i prowadzi do niedopuszczalności dochodzenia odsetek w odrębnym procesie.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Sformułowanie zagadnienia prawnego w sentencji postanowienia Sądu Okręgowego nie jest w pełni precyzyjne. Uwzględniając treść uzasadnienia tego postanowienia, należy przyjąć, że istota zagadnienia sprowadza się do rozstrzygnięcia kwestii, czy pominięcie w sentencji prawomocnego postanowienia o dziale spadku orzeczenia w przedmiocie odsetek od zasądzonej spłaty skutkuje również w tym zakresie powagą rzeczy osądzonej, a w konsekwencji wyłącza dochodzenie w odrębnym postępowaniu roszczenia o zapłatę odsetek z tytułu opóźnienia w zapłacie zasądzonej spłaty wskutek przekroczenia terminu określonego w postanowieniu działowym. Innymi słowy, chodzi o ocenę skutków braku zamieszczenia rozstrzygnięcia o odsetkach w sentencji prawomocnego postanowienia o dziale spadku, a w szczególności o określenie granic powagi rzeczy osądzonej takiego postanowienia i ewentualnej prekluzji roszczeń nierozpoznanych w postępowaniu działowym.

W uchwale z dnia 25 czerwca 1971 r., III CZP 34/71 (OSNC 1972, nr 4, poz. 62) Sąd Najwyższy wyraził pogląd, że skoro art. 212 § 3 k.c. nakłada na sąd obowiązek dokonania z urzędu oznaczenia wysokości i terminu uiszczenia odsetek, to w razie pominięcia przez sąd rozstrzygnięcia w tym przedmiocie uczestnik powinien wnieść środek zaskarżenia lub złożyć wniosek o uzupełnienie orzeczenia, a jeżeli tego nie uczynił, nie może dochodzić zapłaty tych odsetek w drodze odrębnego procesu. Uchwała ta spotkała się z aprobatą większości przedstawicieli piśmiennictwa, choć został wyrażony także pogląd, że brak rozstrzygnięcia o odsetkach w postanowieniu działowym może być uzupełniony na podstawie art. 351 k.p.c. bądź w drodze odrębnego procesu o należne odsetki.

Zwolennicy pierwszego stanowiska wskazywali na obowiązek orzeczenia przez sąd z urzędu w przedmiocie określonym w art. 212 § 3 k.c. oraz twierdzili – z powołaniem się na art. 618 w związku z art. 684 oraz art. 685 i 688 k.p.c. – że w

postępowaniu o dział spadku chodzi o załatwienie całokształtu roszczeń, jakie powstały między spadkobiercami. Rozstrzygnięcia w zakresie wszystkich elementów określonych w art. 212 § 3 k.c. traktowali jako integralne, obligatoryjne składniki każdego postanowienia w sprawie o dział spadku, a brak wyraźnego rozstrzygnięcia o wysokości i terminie uiszczenia odsetek od spłat lub dopłat w sentencji postanowienia o dziale spadku uznawali za negatywne rozstrzygnięcie przez sąd tej kwestii, ze skutkiem w postaci powagi rzeczy osądzonej także w tym zakresie.

Zwolennicy odmiennego poglądu – choć aprobowali powyższe stanowisko w części sprowadzającej się do stwierdzenia, że w postępowaniu o dział spadku sąd orzeka z urzędu w zakresie elementów określonych w art. 212 § 3 k.c. – uważali, iż pominięcie w tzw. postanowieniu działowym rozstrzygnięcia o odsetkach oznacza nieistnienie negatywnego orzeczenia w tym zakresie. W konsekwencji przyjmowali brak powagi rzeczy osądzonej, pozwalający na dochodzenie w odrębnym postępowaniu odsetek za opóźnienie w uiszczeniu spłaty. Również w najnowszym orzecznictwie pogląd ten wydaje się być aprobowany. W postanowieniu z dnia 6 listopada 2002 r., III CKN 1372/00 ("Izba Cywilna" 2003, nr 7-8, s. 51) Sąd Najwyższy stwierdził, że zasądzenie przez sąd spłat bez oznaczenia wysokości i terminu uiszczenia odsetek nie narusza art. 212 § 3 k.c., orzeczenie takie oznacza bowiem, iż spłaty zasądzone zostały bez odsetek. Wymienione orzeczenie daje więc podstawę do sformułowania poglądu, że brak w postanowieniu dokonywanego z urzędu rozstrzygnięcia o wysokości i terminie uiszczenia odsetek wskazuje na to, iż sąd nie wydał w tym zakresie orzeczenia, co wyłącza możliwość wniesienia środka zaskarżenia.

Udzielenie odpowiedzi na przedstawione Sądowi Najwyższemu do rozstrzygnięcia zagadnienie prawne nie może abstrahować od charakteru odsetek od spłat lub dopłat, o których mowa w art. 212 § 3 k.c. Według jednego stanowiska, odsetki, o których stanowi wymieniony przepis, są odsetkami za opóźnienie. Stanowisko takie zaprezentował Sąd Najwyższy w uchwale Pełnego Składu Izby Cywilnej z dnia 15 grudnia 1969 r., III CZP 12/69, (OSNCP 1970, nr 3, poz. 39) oraz przeważająca część piśmiennictwa.

Zgodnie z innym stanowiskiem, odsetki przyznawane na podstawie art. 212 § 3 k.c. od spłaty lub dopłaty zasądzonej w postanowieniu w sprawie o dział spadku mają mieszany, podwójny charakter: odsetek tzw. kredytowych, będących

wynagrodzeniem za korzystanie z pieniędzy należących do innej osoby, i odsetek za opóźnienie. Stanowisko to wyraził Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 13 czerwca 1984 r., III CZP 21/84 (OSNCP 1984, nr 12, poz. 221), a następnie podtrzymał w wyroku z dnia 22 kwietnia 1997 r., III CKN 36/96 (nie publ.).

W piśmiennictwie zaprezentowane zostało również stanowisko sprowadzające się do stwierdzenia, że odsetki uregulowane w art. 212 § 3 k.c. mają jedynie charakter odsetek kapitałowych (kredytowych), stanowiących formę wynagrodzenia za korzystanie z pieniędzy należnych innej osobie.

Sąd Najwyższy w składzie rozpoznającym niniejszą sprawę podziela stanowisko dominujące zarówno w orzecznictwie, jak i w piśmiennictwie, sprowadzające się do stwierdzenia, że odsetki wskazane w art. 212 § 3 k.c. mogą mieć mieszany charakter, tzn. mogą być odsetkami kapitałowymi (kredytowymi), oraz odsetkami za opóźnienie, przysługującymi w wypadku uchybienia terminowi dokonania dopłaty lub spłaty. Przyjęcie mieszanego charakteru odsetek nie wyłącza jednak obowiązku orzekania o nich przez sąd z urzędu na podstawie art. 212 § 3 k.c. tylko w odniesieniu do odsetek kapitałowych, w związku z czym orzekanie o odsetkach nie mających takiego charakteru byłoby jedynie uprawnieniem, a nie obowiązkiem sądu. Nie oznacza to, że odsetki te mają charakter mieszany w każdym czasie. Przeciwnie, można wskazać i wyraźnie oddzielić okresy, w których zasądzone odsetki mają wyłącznie charakter kapitałowy. Stanowią one wówczas ekwiwalent za czasowe korzystanie przez innego uczestnika postępowania ze środków stanowiących spłatę (dopłatę), należną uprawnionemu uczestnikowi postępowania. Chodzi tu więc o ekwiwalent za korzystanie z tych środków w okresie poprzedzającym określony postanowieniem działowym termin uiszczenia spłaty.

Tylko do odsetek mających charakter kapitałowy może odnosić się zasada koncentracji orzekania, m.in. w postępowaniu o dział spadku, wynikająca z art. 618 § 1, art. 686 i 688 k.p.c., z konsekwencjami na wypadek jej uchybienia określonymi w art. 618 § 3 k.p.c., gdyż tylko odsetki należne za okres do nadejścia określonego w prawomocnym postanowieniu terminu dokonania spłaty można traktować jako przedmiot wzajemnych roszczeń spadkobierców z tytułu przysługujących im praw. W odsetkach o takim charakterze można także dostrzegać ekwiwalent przysługującego spadkobiercy udziału we wspólności przedmiotu należącego do spadku, spłaty (dopłaty) zasądzone w postanowieniu działowym są bowiem równoważnością udziału spadkobiercy w spadku. Jeżeli więc sąd odracza termin

dokonania spłaty, to wobec konieczności uwzględnienia zjawisk rynkowych (np. inflacji), powinien zadbać z urzędu o to, aby wartość spłaty w określonym w postanowieniu terminie jej uiszczenia odpowiadała wartości przysługującego spadkobiercy udziału.

Wynikający z art. 316 § 1 w związku z art. 13 § 2 k.p.c. obowiązek brania za podstawę przy orzekaniu stanu rzeczy istniejącego w chwili zamknięcia rozprawy oznacza, że sąd zobowiązany jest do uwzględnienia okoliczności z tej właśnie chwili i może posługiwać się jedynie kryteriami pozwalającymi na przewidywalne określenie wysokości i terminu uiszczenia wyłącznie odsetek o charakterze kapitałowym. W postanowieniach tzw. działowych niezbędne jest uwzględnienie wzajemnej zależności rozstrzygnięć, w tym także o odsetkach, istnieje bowiem konieczność uwzględnienia w chwili zamknięcia rozprawy, kto z uczestników był posiadaczem rzeczy, jaka była data jej wydania temu, komu została przyznana i jak kształtuje się związana z tym faktem ewentualna utrata (lub uzyskanie) korzyści z rzeczy lub jej części. Wyważona i właściwa ocena tych elementów, w chwili orzekania oraz uzasadnione interesy, a także sytuacja życiowa każdej z osób zobowiązanych i uprawnionych do spłat (dopłat) może usprawiedliwiać oznaczenie wysokości i terminu uiszczenia odsetek, traktowanych wówczas wyłącznie jako rodzaj wynagrodzenia za korzystanie z pieniędzy należących do innej osoby (por. uzasadnienie uchwał Sądu Najwyższego z dnia 13 czerwca 1984 r., III CZP 21/84 i z dnia 21 listopada 1977 r., III CZP 79/77, OSNCP 1978, nr 8, poz. 132).

Uwzględniając powyższe należy stwierdzić, że obowiązek sądu orzekania z urzędu w przedmiocie określonym w art. 212 § 3 k.c. obejmuje wyłącznie orzeczenie o wysokości i terminie uiszczenia odsetek o charakterze kapitałowym, tylko bowiem odsetki tego rodzaju mogą być traktowane jako przedmiot wzajemnych roszczeń pomiędzy współspadkobiercami z tytułu posiadania poszczególnych przedmiotów spadkowych i innych elementów uwzględnianych przy dokonywaniu działu spadku, o których mowa w art. 686 k.p.c.

Przedmiotem takich roszczeń nie są natomiast odsetki należne z tytułu opóźnienia, powstałego wskutek uchybienia przez zobowiązanego określonemu w postanowieniu działowym terminowi dokonania spłaty. Odsetki te są sankcją cywilnoprawną o uniwersalnym charakterze, przewidzianą w art. 481 § 1 k.c., związaną z określonym w tym przepisie zachowaniem się każdego dłużnika, nie wyłączając także współspadkobiercy, który opóźnia się ze spełnieniem świadczenia

pieniężnego w postaci dokonania spłaty określonej w postanowieniu o dziale spadku. Jeżeli więc w orzeczeniu tym nie zamieszczono wyraźnego rozstrzygnięcia w przedmiocie odsetek należnych z tytułu uchybienia terminowi dokonania spłaty, to brak ten nie może być utożsamiany z istnieniem orzeczenia negatywnego i w konsekwencji przesądzać istnienia powagi rzeczy osądzonej. Przeciwny wniosek pozbawiałby spadkobiercę uprawnionego do spłaty prawa skutecznego dochodzenia odsetek za czas opóźnienia na podstawie art. 481 § 1 k.c., w sytuacji, w której art. 212 § 3 k.c. nie daje dostatecznych podstaw do wyłączenia stosowania ogólnych przepisów o skutkach niewykonania zobowiązań.

W rezultacie dokonanych rozważań za zasadne należy uznać stanowisko, że brak rozstrzygnięcia w prawomocnym postanowieniu o dział spadku o wysokości i terminie uiszczenia odsetek od zasądzonej spłaty nie uzasadnia zarzutu powagi rzeczy osądzonej w procesie o zapłatę odsetek za opóźnienie w dokonaniu spłaty.

Powyższe rozważania uzasadniają na podstawie art. 390 k.p.c. podjęcie uchwały przytoczonej na wstępie.